

MAPIRANJE KULTURNIH I KREATIVNIH INDUSTRIJA U CRNOJ GORI

Dragana Radević¹

Mihailo Zečević²

*Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj
Podgorica, Crna Gora*

Sažetak. *Kulturne i kreativne industrije (KKI) ubrajaju se među najbrže rastuće sektore širom svijeta i glavni su pokretači ekonomija razvijenih i zemalja u razvoju, predstavljajući izvor značajnih prihoda i generator radnih mjesta. Samo u Evropi, KKI ostvaruju prihode od 709 milijardi USD, učešće 3% u bruto domaćem proizvodu (BDP) i zapošljavaju 7,7 miliona ljudi. Pored ekonomskih koristi, KKI stvaraju nenovčanu vrijednost, koja doprinosi postizanju razvoja po mjeri čovjeka, inkluzivnog i održivog razvoja. KKI imaju veliki značaj u podsticanju kulturne raznolikosti, pozitivno utiču na kulturu uopšte, na nauku, obrazovanje i razvoj cjelokupnog društva. Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj (IPER) iz Podgorice mapirao je KKI u Crnoj Gori i izračunao njihov značaj za privredni razvoj zemlje u periodu neposredno prije krize izazvane pandemijom kovida 19. Analiza prikupljenih podataka pokazuje da su efekti*

¹ dradevic@t-com.me.

² mihailoz@t-com.me.

KKI u Crnoj Gori znatno ispod njihovog potencijala kada su u pitanju doprinos bruto domaćem proizvodu i zapošljavanje. U okviru projekta realizovanog uz podršku UNESCO Međunarodnog fonda za kulturnu raznolikost, IPER je organizovao niz obuka za kreativne preduzetnike i promovisao primjere dobre prakse.

Ključne riječi: kulturne i kreativne industrije, mapiranje, privredni razvoj

UVOD

Brojne studije objavljene tokom posljednjih deset godina ukazuju na rastući značaj kulturnih i kreativnih industrija (KKI) širom svijeta (UNESCO 2015, 15). Statistički podaci potvrđuju da ovaj sektor značajno doprinosi stvaranju nove vrijednosti u društvu i otvaranju novih radnih mjesta. Pored toga, KKI doprinose inkluzivnosti s obzirom na to da se predstavnici svih društvenih grupa od onih najugroženijih (u etničkom, materijalnom i svakom drugom smislu) do „elitnih“ (u pogledu materijalnog statusa, većinske etničke grupe i sl.) nalaze i na strani kupaca i na strani prodavaca. Takođe, KKI pružaju veće šanse za mlade i žene, pa je stopa zaposlenosti ovih grupa u KKI veća u odnosu na druge sektore (UNESCO 2015, 18). U zemljama u razvoju, pogotovo u sektorima umjetničkih i tradicionalnih zanata, žene imaju dominantnu ulogu u stvaranju kreativnih proizvoda. Veoma često proizvodi KKI imaju pozitivan uticaj na životnu sredinu i biodiverzitet, pogotovo u modnoj industriji, proizvodnji kozmetičkih preparata, izradi nakita i raznih ručno rađenih proizvoda.

Navedeni trendovi u razvoju KKI predstavljaju priliku za kreatore politika da ubrzaju i podrže dinamiku kreativne privrede, koja na najbolji način doprinosi razvoju po mjeri čovjeka. Efekti politika zavisice od proaktivnog pristupa i spremnosti da se iskoriste prilike i savladaju izazovi u više različitih oblasti: nove tehnologije, obrazovanje, tržište rada, makroekonomske politike, rodna ravnopravnost, urbanizacija, migracija itd. Za pozitivne efekte

javnih politika u ovoj oblasti neophodno je da se prepoznaju i mapiraju KKI i izračunaju ključni indikatori njihovog doprinosa privrednom razvoju, kako bi se mogli pratiti efekti politika koje se sprovode.

U Crnoj Gori mapiranje kulturnih i kreativnih industrija sprovedeno je u okviru projekta „Kulturne i kreativne industrije kao održivi ekonomski sektor u Crnoj Gori“, koji je podržan od Međunarodnog fonda za kulturnu raznolikost UNESCO, a realizovao ga je Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj (IPER) iz Podgorice. Cilj projekta bio je da podrži razvoj KKI u Crnoj Gori kroz: mapiranje KKI u Crnoj Gori i utvrđivanje njihovog potencijala za jačanje lokalnog i regionalnog razvoja, identifikovanje i promovisanje uspješnih priča o KKI preduzetništvu za prikupljanje naučenih lekcija i uspostavljanje opšteg strateškog okvira za njegov dalji razvoj, podsticanje razvoja preduzetničkih vještina u sektoru i podizanje svijesti o potencijalu KKI za društveni i ekonomski razvoj u Crnoj Gori. U ovom radu predstavimo najvažnije zaključke procesa mapiranja.

Imajući u vidu Program razvoja kulture 2016–2020, kao zvanični dokument Ministarstva kulture Crne Gore kojim su prepoznate oblasti kreativnih industrija, i sveobuhvatne analize međunarodnih iskustava u mapiranju KKI, definisani su sektori i djelatnosti, a zatim napravljena procjena ekonomskih efekata KKI u Crnoj Gori. Dostupnost statističkih podataka u velikoj mjeri je odredila pristup zasnovan na djelatnostima koji omogućava mjerenje ekonomskih efekata KKI, kao što su zaposlenost i učešće u BDP-u.

METODOLOGIJA

Dinamičan razvoj KKI od sredine prošlog vijeka pratili su pokušaji unapređenja statistike. Međutim, i nakon dvadesetogodišnjeg rada još nije uspostavljen jedinstven sistematski način za potpuno razumijevanje vrijednosti KKI i njihovog doprinosa ekonomiji (KEA 2015, 4).

Za potrebe istraživanja u Crnoj Gori, za utvrđivanje definicije KKI poslužile su dvije najznačajnije definicije kulturnih i kreativnih industrija, i to ona koju daje Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) i definicija kreativnih industrija Odjeljenja za kulturu, medije i sport Velike Britanije (DCMS – Department of Culture, Media and Sport, United Kingdom) koje su predstavljale osnovu za razvoj najvećeg broja metodologija KKI. Prema UNESCO definiciji, kulturne i kreativne industrije predstavljaju sektor organizovanih aktivnosti čija je svrha proizvodnja ili reprodukcija, promocija, distribucija i/ili komercijalizacija roba, usluga ili aktivnosti kulturne, umjetničke prirode ili baštine. Prema britanskom modelu (DCMS), KKI su „industrije koje se zasnivaju na individualnoj kreativnosti, vještini i talentu i koje stvaranjem i korištenjem intelektualnog vlasništva imaju potencijal za stvaranje bogatstva i zaposlenosti“ (Bakarić, Bačić, Božić 2015, 40). Kako navedene definicije ne pružaju jasan uvid u sadržaj kulturnih i kreativnih industrija, one se bliže određuju definisanjem sektora i djelatnosti.

Dinamični razvoj KKI nameće zaključak da trenutna klasifikacija ne može biti i konačna, te da se u narednom periodu mogu očekivati promjene u strukturi KKI, imajući u vidu kretanja i neophodnost prilagođavanja potrebama potrošača, te promjene na tržištu.

Na osnovu međunarodnih iskustava mapiranja, uz uvažavanje specifičnosti Crne Gore, osnovni zadatak i izazov ovog projekta sastojao se u izboru načina na koji treba grupisati, tj. definisati sektore KKI u i koje sve djelatnosti u okviru sektora treba obuhvatiti, uz sva ograničenja koja su zapažena u toku procesa mapiranja. Prilikom definisanja sektora težilo se grupisanju srodnih/povezanih djelatnosti, koje bi istovremeno predstavljale dovoljno detaljnu osnovu za osmišljavanje raznorodnih podrški razvoja sektora, uvažavajući specifičnosti svakog od njih, kao i mjerenje efekata podrške.

KULTURNE I KREATIVNE INDUSTRIJE U CRNOJ GORI

Na osnovu procesa mapiranja KKI, u Crnoj Gori je prepoznato 11 sektora i 40 djelatnosti koje pripadaju KKI, zasnovanih na klasifikaciji djelatnosti koju definiše Zakon o klasifikaciji djelatnosti („Službeni list CG“, broj 18/11). U tabeli 1 prikazani su sektori s pripadajućim djelatnostima, tj. grupama (označeni četvorocifrenim brojem) na osnovu kojih je kasnije napravljena procjena ekonomskih efekata.

SEKTORI	KD 2010	Naziv djelatnosti
Muzeji, biblioteke i baština	9101	Djelatnosti biblioteka i arhiva
	9102	Djelatnost muzeja
	9103	Održavanje istorijskih lokacija, zgrada i sličnih turističkih spomenika
Muzika, vizuelne i izvođačke umjetnosti	9003	Umjetničko stvaralaštvo
	9004	Rad umjetničkih ustanova
	8552	Umjetničko obrazovanje
	1820	Umnožavanje snimljenih zapisa
	5920	Snimanje i izdavanje zvučnih zapisa i muzike
	4763	Trgovina na malo muzičkim i video-zapisima u specijalizovanim prodavnicama
	9001	Izvođačka umjetnost
	9002	Pomoćne djelatnosti u okviru izvođačke umjetnosti
Dizajn	7410	Specijalizovane dizajnerske djelatnosti
Film	5911	Proizvodnja filmova, video-zapisa i televizijskog programa
	5912	Djelatnosti koje slijede nakon proizvodnje filmova, video-filmova i televizijskog programa
	5913	Distribucija filmova, video-filmova i televizijskog programa
	5914	Djelatnost prikazivanja filmova
	7722	Iznajmljivanje video-kaseta i kompakt-diskova
Fotografija	7420	Fotografske djelatnosti

SEKTORI	KD 2010	Naziv djelatnosti
Arhitektura	7111	Arhitektonska djelatnost
Računarski programi i igre	5821	Izdavanje kompjuterskih igara
	6201	Kompjutersko programiranje
Elektronski mediji	6010	Emitovanje radio-programa
	6020	Proizvodnja i emitovanje televizijskog programa
	6312	Uslužne internet stranice (veb-portal)
Izdavaštvo	5811	Izdavanje knjiga
	5813	Izdavanje novina
	5814	Izdavanje časopisa i periodičnih izdanja
	5819	Ostala izdavačka djelatnost
	6391	Djelatnosti novinskih agencija
	7430	Prevođenje i usluge tumača
	4761	Trgovina na malo knjigama u specijalizovanim prodavnicama
Oglašavanje i tržišne komunikacije	7021	Djelatnost komunikacija i odnosa s javnošću
	7311	Djelatnost reklamnih agencija
	7312	Medijsko predstavljanje
Umjetnički i tradicionalni zanati	1512	Proizvodnja putnih i ručnih torbi i slično, saračkih proizvoda i kaiševa
	1629	Proizvodnja ostalih proizvoda od drveta, plute, slame i pruća
	2341	Proizvodnja keramičkih predmeta za domaćinstvo i ukrasnih predmeta
	2349	Proizvodnja ostalih keramičkih proizvoda
	3212	Proizvodnja nakita i srodnih predmeta
	3213	Proizvodnja imitacije nakita i srodnih proizvoda

Tabela 1. Kulturne i kreativne industrije – sektori i djelatnosti
(izvor: IPER, 2019)

Pored prepoznatih djelatnosti, umjetnički i tradicionalni zanati se pojavljuju u okviru raznih grupa klasifikacije djelatnosti, pa ih nije moguće precizno obuhvatiti nekom od prethodno pomenutih grupa djelatnosti. Prepoznati umjetnički i tradicionalni zanati su: bačvar, drvodelja i drvo-rezbar, graver, graver stakla, izrađivač abažura za lampe, izrađivač barki i jedrilica, izrađivač korpi, izrađivač maski i lutaka, izrađivač muzičkih instrumenata, izrađivač narodnih nošnji, izrađivač suvenira, izrađivač

šešira i kapa, juvelir, keramičar, klavirštiner, knjigovezac, košar i pletar, kovač, krojač, krznar i/ili kožar, modelar, mozaičar, obuçar, pletilac, pozlatar, proizvođač cipela, proizvođač umjetničkih predmeta od keramike, slikar ikona i fresaka, slikar na staklu i porcelanu, stolar, tašnar, umjetnički livac, vezilac, vajar, vitražista, zlatar.

Pored definisanja sektora i djelatnosti KKI, procesom mapiranja su identifikovana kulturna i kreativna zanimanja na osnovu standardne klasifikacije zanimanja („Službeni list CG“, broj 10/11), koja se koristi za praćenje kretanja na tržištu rada. Prilikom definisanja korišćeni su podaci na najnižem nivou (označeni četvorocifrenim brojem). Mapiranjem je prepoznato 57 grupa prema nacionalnoj kvalifikaciji zanimanja (2011) koje pripadaju kulturnim i kreativnim zanimanjima, koje su prikazane po sektorima KKI u tabeli 2.

SEKTORI	NKZ 2011	Naziv zanimanja
Muzeji, galerije i biblioteke	2621	Arhivisti, kustosi i konzervatori-restauratori
	2622	Stručnjaci u bibliotekarstvu, dokumentalisti i srodni stručnjaci
	3433	Galerijski, bibliotečki, muzejski, arhivski saradnici i saradnici drugih ustanova zaštite kulturnog nasljeđa
	4411	Službenici u bibliotekama
Muzika, vizuelna i izvođačka umjetnost	2355	Ostali nastavnici umjetnosti (van redovnog školovanja)
	2651	Likovni umjetnici (slikari i vajari)
	2655	Glumci
	2653	Plesači i koreografi
	2659	Umjetnici – stvaraoci i izvođači koji nijesu klasifikovani na drugom mjestu
	3435	Scenski saradnici, muzičari, igrači i srodni scenski saradnici
	2354	Ostali nastavnici muzike (van redovnog školovanja)
	2652	Muzičari – instrumentalisti, pjevači i kompozitori

SEKTORI	NKZ 2011	Naziv zanimanja
Dizajn	2163	Dizajneri proizvoda i odjeće i kreatori
	2166	Grafički i multimedijски dizajneri
	3432	Dizajneri enterijera i dekorateri
Film	2654	Filmski, pozorišni i srodni režiseri i producenti
	2659	Umjetnici – stvaraoci i izvođači koji nijesu klasifikovani na drugom mjestu
Fotografija	3431	Fotografi
Arhitektura	2161	Arhitekte
	2162	Arhitekte za uređenje prostora
	2164	Urbanistički i saobraćajni planeri
	3112	Stručni saradnici i tehničari u građevinarstvu
Računarski programi, igre i novi mediji	2511	Sistem analitičari
	2512	Stručnjaci za razvoj softvera
	2513	Stručnjaci za razvoj veba i multimedijalnih sadržaja
	2514	Programeri aplikacija
	2519	Stručnjaci za razvoj softvera i aplikacija i analitičari koji nijesu klasifikovani na drugom mjestu
Elektronski mediji – (TV, video, radio)	2656	Spikeri na radiju, televiziji i ostalim medijima
	2657	Snimatelji i operateri audio-vizuelne opreme
	2642	Novinari
	3521	Stručni saradnici i tehničari emitovanja i audio-vizuelne tehnike
	3522	Stručni saradnici i tehničari za telekomunikacionu tehniku
Izdavaštvo	2641	Književnici i srodni pisci
	2642	Novinari
	2643	Prevodioci, tumači i ostali lingvisti
Oglašavanje i tržišne komunikacije	1221	Rukovodioci/direktori prodaje i marketinga
	1222	Rukovodioci/direktori za odnose sa javnošću
	2431	Stručnjaci za marketing
	2432	Stručnjaci za odnose s javnošću

SEKTORI	NKZ 2011	Naziv zanimanja
Umjetnički i tradicionalni zanati	7221	Kovači, ručni kovači i preseri metala
	7318	Izrađivači i obrađivači tekstila, kože i sličnih materijala ručnim alatom
	7314	Grnčari i srodna zanimanja
	7312	Izrađivači i štimeri muzičkih instrumenata
	7313	Zlatari i juveliri i izrađivači nakita
	7315	Izrađivači i obrađivači stakla
	7316	Firmopisci, dekorateri i graveri
	7317	Obrađivači drveta i drugih prirodnih materijala ručnim alatom
	7319	Umjetničke zanatlije ručnim alatom koje nijesu klasifikovane na drugom mjestu
	7521	Zanimanja primarne obrade drveta
	7522	Stolari i srodna zanimanja
	7531	Krojači, krznari i šeširdžije
	7532	Modelari odjeće i srodna zanimanja
	7533	Šivači, vezilje i srodna zanimanja
	7536	Obućari, kožni galanteristi i srodna zanimanja
	8152	Rukovaoci mašinama za tkanje i pletenje
	8153	Rukovaoci mašinama za šivenje u industriji
	8155	Rukovaoci mašinama za pripremu i obradu krzna i kože
	8156	Rukovaoci mašinama za izradu obuće
	8159	Rukovaoci mašinama za proizvodnju tekstila, obradu kože i krzna i srodna druga zanimanja koja nijesu klasifikovana na drugom mjestu

Tabela 2. Kulturna i kreativna zanimanja – sektori i zanimanja
(izvor: IPER, 2019)

Iskustva u procesu mapiranja ukazuju na određene institucionalne nedostatke u pogledu dostupnosti i preciznosti podataka, koje treba prevazići jačanjem kapaciteta institucija (poput Zanatske komore), kao i unapređenjem statistike na nižim nivoima kad je u pitanju Uprava za statistiku Crne Gore. Istraživanjem se došlo do saznanja da postoji veliki broj lica koja se bave djelatnostima u okviru sektora KKI, ali koja zvanično

nijesu registrovana, posebno u oblasti umjetničkih i tradicionalnih zanata. Ovi vidovi djelatnosti za određeni dio lica predstavljaju dodatni posao.

Treba napomenuti da mapiranjem nijesu obuhvaćene nevladine organizacije iz oblasti kulture, iako njihova djelatnost direktno utiče na zapošljavanje ili pak na promociju kulture i kulturnih sadržaja koje imaju širi uticaj, kao npr. razvoj kulturnog turizma.

POKAZATELJI DOPRINOSA KULTURNIH I KREATIVNIH INDUSTRIJA

Procjenom ekonomskih efekata kulturnih i kreativnih industrija u Crnoj Gori došlo se do podatka koji navode na zaključak da su KKI u Crnoj Gori znatno ispod svog potencijala, imajući u vidu iste relativne pokazatelje u drugim zemljama. Rezultati istraživanja su pokazali da se doprinos KKI ogleda u sljedećim parametrima:

- 1,5% bruto dodate vrijednosti (BDV) u odnosu na BDV Crne Gore (2018. godina);
- 3,5% registrovanih poslovnih subjekata (pravna lica i preduzetnici) u odnosu na ukupan broj poslovnih subjekata Crne Gore (2018. godina);
- 4,4% zaposlenih koji se bave kulturnim i kreativnim zanimanjima na nivou Crne Gore (2017. godina);
- 3,6% od ukupnog broja zaposlenih u poslovnim subjektima na nivou Crne Gore (2018. godina);
- 1,4% ukupnih prihoda poslovnih subjekata na nivou Crne Gore (2018. godina);
- 2,2% ukupnog izvoza usluga (2018. godina);
- 2,3% ukupnih izdataka domaćinstava na kulturu i povezane djelatnosti (2017. godina).

Proračun doprinosa KKI ima i ograničenja. Naime, prilikom procesa mapiranja i procjene osnovnih indikatora, određene okolnosti su uticale

na preciznost podataka, prije svega zbog registracije djelatnosti privrednih subjekata. Postoje preduzeća registrovana sa osnovnom djelatnosti (u KKI) koja im zapravo nije primarna već su aktivna u nekoj drugoj djelatnosti. Ograničenje prilikom procjene predstavljaju i preduzeća koja obavljaju više različitih djelatnosti, ali su registrovana pod jednom, što svakako utiče na procjenu doprinosa pojedinih sektora. Ova ograničenja mogu se prevazići povremenim sprovođenjem specijalizovanih, metodološki dobro osmišljenih istraživanja na uzorku, gdje bi se ekstrapolacijom dobijenih rezultata mogli okarakterisati sektori pojedinačno, ali i KKI u cjelini.

UMJESTO ZAKLJUČKA

S obzirom na to da KKI nijesu jedinstven sektor, ne postoji ni jedinstven institucionalni i strateški okvir koji bi u Crnoj Gori podržao ovu oblast, već su odgovornosti za dizajn i razvoj politika podijeljene prema tome kojoj pojedinačnoj djelatnosti pripadaju. Prethodno navedeno ukazuje na potrebu međusektorske saradnje u kulturnim i kreativnim industrijama.

Proces mapiranja i utvrđivanja doprinosa KKI privrednom razvoju nedvosmisleno je ukazao na to da treba unaprijediti podatke na nacionalnom nivou i klasifikovati djelatnosti na četvorocifreni nivo klasifikacije, kako bi osnova za vrednovanje doprinosa KKI bila preciznija. Zbog ovog ograničenja, određene aktivnosti nisu bile obuhvaćene, što dovodi do mogućeg potcjenjivanja doprinosa sektora. Takođe, u pogledu zapošljavanja, konstatovano je da je potrebno unaprijediti statistiku kako bi se obezbijedila klasifikacija po osnovnim socioekonomskim karakteristikama zaposlenih. Dalje, pristup zasnovan na djelatnostima ima ograničen domet jer jednim dijelom dovodi do precjenjivanja doprinosa KKI zapošljavanju (zato što uključuje sve zaposlene u djelatnosti KKI, bez obzira na to da li su zaposleni uključeni u proizvodnju kreativnih sadržaja), dok, s druge strane, potcjenjuje broj zaposlenih uključenih u proizvodnju kreativnih sadržaja izvan KKI. Ažuriranje liste kulturnih i

kreativnih zanimanja i djelatnosti treba nastaviti u skladu s promjenama u klasifikacijama. U tom smislu važan je doprinos institucija i pojedinaca iz oblasti kulturnih i kreativnih industrija.

U ovom trenutku teško je potvrditi koji su prioriteti na nivou programa politike na lokalnom i nacionalnom nivou u Crnoj Gori. Naime, u 2020. godini prioritetne mjere podrške resornog Ministarstva kulture prema KKI bile su usmjerene na dvije tematske oblasti. Prva je dizajn i razvoj proizvoda u oblastima arhitekture, industrijskog dizajna, modnog dizajna, dizajna tekstila, grafičkog dizajna i očuvanja starih zanata, a druga je dizajn i razvoj video-igrica, s ciljem da se uspostavi crnogorski kulturni proizvod u vidu video-igrice sa jakim izvoznim potencijalom. Ne može se reći da postoji neusklađenost između rezultata mapiranja i odabranih prioriteta politike. Razlog je jednostavan: u Crnoj Gori je sve na izuzetno niskom nivou kada je u pitanju razvoj KKI da svaka oblast ima osnova za podršku, odnosno treba da bude podržana. Navedeni prioriteti definisani su najvjerovatnije na osnovu potrebe jačanja kulturnog identiteta Crne Gore, ali i potencijala za uspjeh na tržištu, posebno u izvozu. Razvojni procesi u značajnoj mjeri su zaustavljeni kako pandemijom virusa kovid 19, tako i političkim promjenama koje su kulturu i kreativne industrije poslale na marginu javnih politika.

U svakom slučaju, novi ciklus politika čiji je cilj da se podrže KKI u Crnoj Gori mora krenuti sa iste tačke: od mapiranja KKI i utvrđivanja njihovog doprinosa trenutnom privrednom razvoju, ali i potencijala koji imaju za budući razvoj. Istovremeno, to je i nužna alatka za praćenje efikasnosti i učinkovitosti politika koje se sprovode.

BIBLIOGRAFIJA

Literatura

Bakarić, I. R., Bačić, K., Božić, Lj. 2015. *Mapiranje kreativnih i kulturnih industrija u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ekonomski institut.

- Jovičić, S., Mikić, H. 2006. *Kreativne industrije u Srbiji: Preporuke za razvoj kreativnih industrija u Srbiji*. Beograd: British Council Serbia and Montenegro.
- Kisić, V. 2011. „Kulturne i kreativne industrije u Evropi“. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku* 130: 199–225.
- Mikić, H. 2017. *Kreativno preduzetništvo: teorija i praksa*. Beograd: Fondacija Grupa za kreativnu ekonomiju.

Izvori

- Indikatori uticaja kulture na razvoj u Crnoj Gori (Culture for Development Indicators – CDIS). Cetinje: Nacionalna komisija za UNESCO Crna Gora, 2015.
- Izveštaj o potrebnim obukama za unapređenje poslovnih vještina preduzetnika u sektoru kulturnih i kreativnih industrija. Podgorica: Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj, 2019.
- Klasifikacija djelatnosti 2010. Podgorica: Zavod za statistiku Crne Gore, 2011.
- Mapiranje i razvoj kulturnih i kreativnih industrija u Crnoj Gori. Podgorica: Institut za preduzetništvo i ekonomski razvoj, 2019.
- Measuring cultural participation, UNESCO Framework for Cultural Statistics Handbook No. 2. Montreal: Institute for Statistics of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UIS), 2012.
- Program razvoja kulture 2016–2020. Cetinje: Ministarstvo kulture Crne Gore, 2016.
- Standardna klasifikacija zanimanja („Službeni list CG“, broj 10/11).
- Zakon o klasifikaciji djelatnosti („Službeni list CG“, broj 18/11).

Elektronski izvori

- Creating growth, Measuring cultural and creative markets in the EU. Ernst & Young Global Limited, European Grouping of Societies of Authors and Composers (GESAC), 2014. <http://www.createingeurope.eu/en/wp-content/uploads/2014/11/study-full-en.pdf> (pristup: 6. 10. 2022).
- Cultural times: The first global map of cultural and creative industries. UNESCO, 2015. https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/cultural_times._the_first_global_map_of_cultural_and_creative_industries.pdf (pristup: 7. 10. 2022).
- Feasibility study on data collection and analysis in the cultural and creative sectors in the EU. European Commission, KEA, 2015. https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/ccs-feasibility-study_en.pdf (pristup: 6. 10. 2022).

MAPPING OF CULTURAL AND CREATIVE INDUSTRIES IN MONTENEGRO

Abstract. *Cultural and creative industries (CCI) are among the fastest growing sectors worldwide and the main drivers of developed and developing economies; they are a source of significant income and generate jobs. In Europe alone, CCIs generate revenues of USD 709 billion, making up 3% of gross domestic product (GDP), and employ 7.7 million people. In addition to economic benefits, CCIs create non-monetary value that contributes to the achievement of human-centred, inclusive and sustainable development. CCIs are of great importance in encouraging cultural diversity, and have a positive impact on culture in general, on science, education and the development of the entire society. The Institute for Entrepreneurship and Economic Development (IPER) from Podgorica mapped CCIs in Montenegro and calculated their importance for the country's economic development in the period immediately before the Covid 19 crisis. The analysis of the collected data shows that the effects of CCIs in Montenegro are significantly below their potential in terms of contribution to GDP and employment. As part of a project implemented with the support of the UNESCO International Fund for Cultural Diversity, the IPER organized a series of trainings for creative entrepreneurs and promoted examples of good practice.*

Keywords: *cultural and creative industries, mapping, economic development*